

Předpoklady světonázorové výchovy v učebním předmětu pedagogika

PhDr. HANA VONKOVÁ, CSc.,
filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Světonázorová výchova (ve smyslu výchova k vědeckému světovému názoru) je přirozenou a současně závažnou součástí výchovně vzdělávacího procesu v socialistických výchovně vzdělávacích institucích. Výstižnou definici světonázorové výchovy podává např. Jiří Semerád v jedné z učebnic pedagogiky pro střední pedagogické školy: „Světonázorová výchova usiluje o to, poskytnout žákům hluboké a soustavné vědomosti o vývoji přírody, společnosti a lidského myšlení, naučit je chápat vzájemné vztahy mezi věcmi a jevy, pochopit charakter současné epochy, perspektivy rozvoje socialistické společnosti, politický a společenský význam jednotlivých profesí a zaujmout odpovědný a tvořivý vztah k socialistické skutečnosti. S tím souvisí i úkol naučit i třídně chápat všechny otázky současného společenského vývoje a osvojit si ideály a hodnoty socialistické společnosti (sem patří mj. např. i dílčí úkol: vzbudit a rozvíjet u žáků touhu po dalším vzdělávání a sebevzdělávání).“¹⁾ Uvedená definice postihuje jednotu racionální, mravní, emocionálně volní i činnostní složky světonázorové výchovy a zahrnuje podle mého názoru velmi důležitý prvek, jímž je schopnost neustálé sebevzdělávací aktivity jako jeden z předpokladů postupného prohlubování a upevňování vědeckého světového názoru osobnosti.

Cílem studie je přispět k objasnění některých předpokladů pro světonázorovou výchovu v učebním předmětu pedagogika na úrovni střední školy. Jde o ty předpoklady, jež jsou vytvořeny pojetím a zařazením pedagogiky do vzdělávacího obsahu a konkrétním obsahem předmětu pedagogika.

Do pojmu světonázorová výchova zahrnujeme nejen obsah, cíle a úkoly zaměřené k utváření některých prvků vědeckého světového názoru ve výuce pedagogiky, ale i samotný proces světonázorového působení a jeho výsledky, světonázorovou účinnost učebního předmětu pedagogika, jeho působivost na formování světonázorové orientace žáků střední školy v průběhu vyučovacího procesu. Nevyřešená je ovšem otázka, do jaké míry a jakými prostředky by bylo možné vlastní proces a výsledky světonázorového působení ve vědomí žáků postihnout, objektivně zkoumat. Metodika takových výzkumů není do-

sud zpracována. Jde o úkol velmi složitý, protože světonázorové působení učebního předmětu nutno chápat v souladu s celkovou strukturou vzdělávacího obsahu daného stupně a typu školy. Rovněž působení jednotlivých pedagogů souvisí s komplexním světonázorovým působením kolektivu pedagogů celé školy. Výchovné působení školy navíc nutno chápat v souvislosti s vlivy mimoškolními — zvláště na úrovni střední školy, kde vzrůstají možnosti samostatné činnosti žáků, rozsah i náplň jejich vlastní aktivity.

Jako základní předpoklady světonázorové výchovy v učebním předmětu pedagogika můžeme označit:

- typ předmětu a jeho postavení v učebním plánu příslušného stupně a typu školy,
- obsahové zaměření předmětu, to znamená, k jaké oblasti objektivní skutečnosti se vztahuje, jaký je vztah předmětu k praxi,
- cíle a úkoly, které jsou pro daný předmět stanoveny a rozpracovány v učebních osnovách,
- způsob, jakým jsou cíle, úkoly a obsah předmětu ztvárněny v učebnici nebo v učebním textu,
- didaktickou dovednost učitele, jeho schopnost realizovat v praxi vyučovacího procesu pojetí, cíle, úkoly, obsah předmětu, využít didaktických prostředků pro světonázorovou působivost předmětu,
- vztah žáků k učiteli, obliba učitele, jeho autorita, výchovný vliv na žáky,
- reakce žáků na předmět, úroveň jejich vědomostí, dovedností a schopností v rámci učiva pedagogiky, v jeho praktické aplikaci v činnostech; to vše souvisí i s věkovými a osobnostními dispozicemi žáků.

Studie se zaměřuje na analýzu dokumentů středoškolského učebního předmětu pedagogika (učebních osnov, učebnic, metodického průvodce k učebnici) jakožto východích předpokladů pro realizaci světonázorové výchovy v tomto učebním předmětu. Jsem si plně vědoma, že analýza je zaměřena na materiál statické a převážně objektivní povahy; do analýzy nejsou zahrnuty důležité dynamické subjektivní faktory světonázorové působivosti učebního předmětu, za něž je nutno považovat osobnost učitele a osobnost žáka v jejich interakci v konkrétních podmínkách výchovně vzdělávacího procesu školy. V tomto smyslu je studie pouze počátečním stadiem řešení problematiky světonázorové výchovy v jednotlivém učebním předmětu na úrovni střední školy.

UČEBNÍ OSNOVY PŘEDMĚTU PEDAGOGIKA

Předmětem analýzy byly učební osnovy předmětu pedagogika na gymnáziu a na střední pedagogické škole. Za jednotné kritérium analýzy jsem zvolila výše vymezené předpoklady světonázorové výchovy v učebním předmětu pedagogika: typ předmětu a jeho postavení v učebním plánu, obsahové zaměření předmětu, cíle a úkoly předmětu dané osnovami.

V experimentálních učebních osnovách pro gymnázium (z roku 1979)²⁾ je pedagogika pojata jako nepovinný předmět všeobecně vzdělávacího charakteru. Osnovy doporučují zařazovat pedagogiku ve 3. a 4. ročníku gymnázia s ohledem na možnost návaznosti na psychologii. Cílem předmětu je profesio-

nálně orientovat žáky gymnázia k učitelství a poskytovat jim teoretický úvod pro další odborné vzdělávání v pedagogice. Dalším úkolem předmětu pedagogika je rozvíjet všestranné předpoklady žáků gymnázia pro vlastní pedagogickou činnost, tj. teoretické pedagogické znalosti, dovednost samostatně myslet, cit pro výchovné problémy. Žáci si v předmětu pedagogika mají osvojovat správný vztah k člověku, uvědomovat si utváření člověka jako proces probíhající pod vlivem objektivních a subjektivních podmínek a získat schopnosti vhodně působit na děti i schopnost sebeřízení.

Pokud se týká charakteristiky učiva předmětu pedagogika, zdůrazňují osnovy gymnázia syntetizující a integrující funkci pedagogiky ve vztahu k příbuzným učebním předmětům i k praktickým zkušenostem a činnostem žáků, návaznost na psychologii a další učební předměty přírodovědného i společenského charakteru i návaznost na společenskopolitickou aktivitu žáků gymnázia. Osnovy upozorňují na úmyslné omezení šíře poznatků a na jejich zaměřenost k problémům aktuálním z hlediska utváření orientace žáků k učitelské profesi. Zdůrazňuje se, že učivo má přispívat k utváření vědeckého světového názoru pochopením významu výchovy v socialistické společnosti v souvislosti se socializačním procesem jednotlivce ve společnosti, pochopením výchovy jako společenského jevu v souvislosti s historickým vývojem. Doporučuje se orientovat výuku v duchu komunistické morálky, vést žáky k marxisticko-leninskému chápání pedagogických procesů, uplatňovat marxistické principy spojení teorie s praxí.

Jiné postavení má učební předmět pedagogika na střední pedagogické škole, kde je jedním ze základních odborných předmětů klíčového významu. Platí to pro obor učitelství na mateřských školách i pro obor vychovatelství.

V oboru učitelství na mateřských školách čtyřletého denního studia je pedagogika zařazena do všech čtyř ročníků studia s určením poskytovat odborné vzdělání žákyním a rozvíjet jejich předpoklady pro výkon povolání učitelky mateřské školy. Dosavadní osnovy jsou z roku 1979.³⁾ Dnem 1. září 1984 vstupují počínaje prvním ročníkem střední pedagogické školy v platnost nové osnovy učebního předmětu pedagogika pro učitelství na mateřských školách; vydalo je ministerstvo školství v březnu 1983.⁴⁾

Dosud platné i nově zaváděné osnovy shodně formulují obecný cíl předmětu pedagogika; tímto cílem je poskytovat žákyním odborné pedagogické vzdělání a rozvíjet jejich způsobilost k praktickému výkonu povolání učitelky mateřské školy. V detailnější formulaci úkolů učebního předmětu pedagogika uvádějí obojí osnovy v podstatě shodně úkoly rozvíjet teoretické poznatky žákyň v pedagogice ve smyslu marxisticko-leninského výkladu pedagogických jevů a pojmů a v souvislosti s učebním obsahem ostatních učebních předmětů vést žákyň k porozumění podstatným rysům výchovného procesu, k pochopení významu výchovy i úlohy učitele v socialistické společnosti, rozvíjet schopnosti žákyň tvořivě aplikovat získané teoretické znalosti z pedagogiky v praxi.

Nové učební osnovy z roku 1983 uvádějí jednotlivé úkoly poněkud šíře a přesněji. Zdůrazňují rozvíjet základní vědomosti o faktech, pojmech, vztazích, zákonitostech, teoriích marxistické pedagogiky se zaměřením na před-

mět školní výchovy v rozvinuté socialistické společnosti. K tomuto úkolu se váže i úkol učit žákyně chápat výchovu v širších souvislostech historických, společenských, kulturních, v kontextu s cíli socialistické společnosti. Dále rozvíjet intelektuální dovednosti pro analýzu výchovně vzdělávacího procesu a jeho podmínek, dovednost aplikovat teoretické poznatky v praxi. Důraz kladou osnovy na utváření schopnosti žákyň pedagogicky myslet, tj. rozumět problémům a uskutečňovat výchovná rozhodnutí. K tomuto úkolu se váže požadavek utvářet u žákyň vztah ke zvolenému povolání, k pochopení smyslu učitelské práce, utvářet profesionálně etické postoje žákyň. Učivo pedagogiky jakožto odborného předmětu se úzce váže k pedagogické praxi, kde se má vedle potřebných pedagogických dovedností rozvíjet i schopnost kritického a sebekritického postoje k výsledkům praktické činnosti a utvářet předpoklady žákyň pro spolupráci s ostatními výchovnými a společenskými činiteli, předpoklady pro uvědomělou společenskou a pedagogickou aktivitu.

V obsahovém zaměření předmětu pedagogika pro učitelství na mateřských školách zdůrazňují osnovy nutnost mezipředmětových vztahů s celým souborem učebních předmětů střední pedagogické školy a jsou přímo koncipovány tak, aby maximálně umožňovaly realizovat mezipředmětové vztahy s dalšími základními odbornými předměty a s pedagogickou praxí. Jednota teoretické výuky a praxe žákyním umožní, aby v aktivní tvořivé činnosti získaly hlubší, syntetický pohled na pedagogické jevy a rozvíjely odpovídající dovednosti. Pro odborné předměty poskytuje pedagogika základní pojmový aparát, umožňuje žákyním, aby porozuměly otázkám obecného charakteru. Osnovy konkretizují vztahy i ve vnitřní struktuře učiva předmětu pedagogika.

Nové učební osnovy pedagogiky pro obor učitelství na mateřských školách (z roku 1983) více zdůrazňují roli výchovy z hlediska rozvoje osobnosti člověka včetně problematiky akcelerace vývoje osobnosti v souvislosti s podmínkami vědeckotechnického rozvoje. Více rovněž rozpracovávají vliv výchovy na společenský rozvoj, přičemž vycházejí z obecného určení společenské podstaty člověka. Výchova je zde výrazněji zapojena do společenských souvislostí; dokladem je např. tematický celek „Soustava výchovy a vzdělání v ČSSR“, který v nových osnovách začíná kapitolami: „Předpoklady a podmínky pro vytvoření výchovně vzdělávací soustavy v socialistické společnosti“, „Hlavní zásady čs. výchovně vzdělávací soustavy“, „Právní podklad čs. výchovně vzdělávací soustavy“. Teprve potom následuje charakteristika výchovně vzdělávacího systému. Osnovy z roku 1979 zahajují naproti tomu uvedený tematický celek přímo výkladem o výchovně vzdělávacím systému v ČSSR.

Tematický celek „Učitelka mateřské školy“ — v nových osnovách zařazený už do 1. ročníku, v nynějších až do 3. ročníku — v nových osnovách navíc zařazuje otázku celoživotního vzdělávání učitelky a místo původních témat „Osobnost učitelky“ a „Profil absolventky SPgŠ“ zařazuje téma „Společenské chování a vystupování učitelky mateřské školy ve vztahu k dětem, spolupracovníkům, k rodičům dětí a na veřejnosti“. Obdobně tematický celek „Obsah komunistické výchovy“ začíná v dosavadních osnovách tématem „Tělesná výchova dětí 3—6letých“ a dále pokračují jednotlivé složky výchovy. V nových osnovách je též tematický celek uveden tématy: „Základní požadavky na ob-

sah výchovy a vzdělávání: vědeckost, logické uspořádání, spojení teorie s praxí, se životem. Aplikace uvedených požadavků na konkrétní obsah v Programu výchovné práce pro jesle a mateřské školy“; „Charakteristika obsahu komunistické předškolní výchovy jako předpokladu realizace všestranné a harmonicky rozvinuté osobnosti, přehled složek výchovy a jejich pojetí“; „Úvod do tvořivé činnosti s praktickým procvičením na běžných životních situacích. Práce s prameny — články v odborných časopisech...“ Teprve po těchto úvodních tématech následuje téma „Tělesná výchova dětí 3—6letých“ a další složky předškolní výchovy.

Celkově jsou nové učební osnovy pedagogiky pro učitelství na mateřských školách jednak důslednější v logickém uspořádání jednotlivých tematických celků učiva, jednak vedou k hlubšímu výkladu pedagogických jevů a respektují i nové poznatky pedagogické teorie. Osnovy také důsledněji vedou ke spojování teoretických poznatků s praktickými činnostmi žákyň, a to nejen v pedagogické činnosti přímo na praxích, ale i v samotné studijní činnosti, v níž se rozvíjí samostatný a tvořivý přístup žákyň k plnění úkolů teoretické a posléze i praktické povahy. Tím jsou osnovy i výhodnějším podkladem pro světonázorové působení v předmětu pedagogika.

V oboru vychovatelství na střední pedagogické škole je v osnovách z roku 1980⁵⁾ základní odborný předmět pedagogika zařazen do 2., 3. a 4. ročníku čtyřletého denního studia. Cílem předmětu je — společně s ostatními předměty — utvářet předpoklady pro politický a odborný růst žáků v oboru vychovatelství. K dílčím úkolům předmětu patří mimo jiné: formovat u žáků morálně politický profil vychovatele, přispívat k utváření vědeckého světového názoru a komunistického přesvědčení žáků, vést žáky k pochopení významu výchovy a vzdělání v socialistické společnosti, seznamovat je s poznatky, jež mají ve vědě a výchově klíčové postavení, a tím žákům umožnit nejen základní orientaci v pedagogické problematice, ale i možnost dalšího hlubšího studia oboru. Rozvíjet pedagogické myšlení a dovednosti umožňující správné pedagogické jednání. V osnovách je zdůrazněn těsný vztah předmětu pedagogika s předměty teorie a praxe výchovy mimo vyučování, psychologie, speciální pedagogika, pedagogická praxe.

Osnovy uvádějí některé specifické metody výuky v předmětu pedagogika, např. tvořivou práci s odbornou a metodickou pedagogickou literaturou, samostatné referáty žáků, metody vedoucí k vytváření dovednosti žáků prakticky aplikovat získané znalosti ve výchovné práci s dětmi i s veřejností. Zdůrazněn je i význam opakování učiva v předmětu pedagogika; má být průběžné a vést k dotváření systému pedagogických znalostí žáků.

V poznámkách k učivu kladou osnovy důraz na včasné sepětí teoretické výuky pedagogiky s praxí. Zdůrazňuje se rovněž postupné prohlubování chápání pedagogických jevů žáky. Hlavním smyslem historických partií učiva je umožnit žákům, aby hlouběji pochopili současné výchovné jevy, cíle a úkoly současné komunistické výchovy.

Jak je patrné z výše uvedené interpretace učebních osnov, v pojetí pedagogiky jako učebního předmětu na úrovni střední školy je shodná základní funkce předmětu: dát žákům ucelené teoretické znalosti v takové míře a kvalitě,

aby jim umožnily realizovat vlastní praktickou pedagogickou činnost. Rozdíl je v pojetí učebního předmětu pedagogika jako předmětu všeobecně vzdělávacího na gymnáziu a jako základního předmětu odborného na střední pedagogické škole. Všeobecně vzdělávací předmět pedagogika je předmětem uvádějícím do pedagogické teorie a praxe, motivujícím, orientujícím k dalšímu odbornému studiu; odborný předmět pedagogika rozvíjí odbornou fundovanost, směřuje k profesionálně teoretické a praktické přípravě budoucího pedagogického pracovníka ve vymezeném úseku pedagogické praxe; má také motivovat k postmaturitní sebevzdělávací aktivitě absolventa v oboru.

V obsahovém zaměření předmětu pedagogika jsou rozdíly dány specializací na obecnou problematiku pedagogické teorie a praxe (na gymnáziu), na teorii a praxi předškolní výchovy (střední pedagogická škola — obor učitelství na mateřských školách) a na teorii a praxi mimoškolní výchovy (střední pedagogická škola — obor vychovatelství). Celkově tvoří obsahovou náplň učebního předmětu pedagogika vybrané pedagogické jevy jakožto součást přírodní a historicko-společenské reality a vybrané teoretické poznatky pedagogické vědy jakožto výsledek vědeckého studia, zobecnění pedagogických jevů a současně jako základ praktické pedagogické činnosti. Aby si žáci uvědomovali pedagogické jevy jako nedílnou součást veškeré skutečnosti přírodní a zvláště sociální povahy, zdůrazňují všechny osnovy nezbytnost těsné návaznosti předmětu nejen na předměty příbuzné povahy, ale na celý komplex předmětů učebního plánu příslušného typu střední školy. Učební osnovy pro gymnázium dokonce uvádějí syntetizující a integrující význam pedagogiky, jenž má přispívat k rozvoji schopnosti žáků chápat nejen vztahy v realitě samotné, vztahy v teoretických poznatcích o realitě, ale i vztahy vlastních teoretických znalostí k vlastní praktické činnosti v realitě.

Pro světonázorovou výchovu v předmětu pedagogika je významná důsledná orientace předmětu k praxi; i když se odlišují rozsah, zaměřenost a náplň praxe na všeobecně vzdělávací a na odborné škole, funkce praxe je obdobná. Učební předmět pedagogika má ve své koncepci i složku aktivační, zahrnující rozvoj schopnosti samostatného pedagogického myšlení, rozhodování a jednání, schopnosti vlastní uvědomělé, cílevědomé pedagogické praxe žáků. Praktická pedagogická činnost prověřuje, koriguje a dotváří teoretické znalosti a dovednosti žáků, avšak rozvíjí i celou osobnost a působí i na postoje žáků včetně postojů světonázorových. Můžeme předpokládat, že vlastní pedagogická činnost žáků už v rámci studia na střední škole je jedním z činitelů, kteří se podílejí i na utváření světonázorové orientace žáků.

Výchovně vzdělávací cíle a konkrétní úkoly učebního předmětu pedagogika jsou ve všech sledovaných osnovách formulovány pouze obecně, rámcově, pro učební předmět jako celek; úkoly nejsou rozpracovány pro jednotlivé ročníky či tematické celky. Osnovy shodně uvádějí požadavek marxisticky fundovaného a důsledného výkladu pedagogické problematiky. Výklad má být základem pro dialektickomaterialistické chápání výchovných jevů, a tím přispívat ke světonázorové orientaci žáků. Také úkoly směřující přímo k světonázorovému působení v předmětu pedagogika jsou formulovány pouze obecně, ve formě obecného požadavku, např. formovat morálně politický profil vychova-

tele, orientovat výuku v duchu komunistické morálky apod. Nejjobširněji a také nejpřesněji jsou úkoly předmětu pedagogika formulovány v nových osnovách pro obor učitelství na mateřských školách střední pedagogické školy z roku 1983. Přinášejí — ve srovnání s ostatními sledovanými osnovami — některé nové požadavky významné pro formování světonázorové orientace žáků, např. učit žáky chápat výchovu v širších souvislostech historických, společenských, kulturních, v kontextu s cíli socialistické společnosti; rozvíjet předpoklady žáků pro spolupráci s ostatními výchovnými a společenskými činiteli a pro uvědomělou společenskou aktivitu apod. Těmito požadavky nabývá i učební předmět pedagogika vyšší náročnosti, širších rozměrů a hlubší společenské zakotvenosti. Lze předpokládat, že důsledné plnění uvedených a jim podobných konkrétních úkolů vede k posílení světonázorové hodnoty učebního předmětu pedagogika.

Z hlediska kvalitativního rozvoje vědomostí, dovedností a schopností žáků v předmětu pedagogika je důležitý mimo jiné požadavek, který je vyjádřen v poznámkách k učivu v osnovách pedagogiky pro obor vychovatelství na střední pedagogické škole; tímto požadavkem je postupně prohlubovat chápání pedagogických jevů žáky. Rozumí se jím bezpochyby přiměřená gradace v nárocích nejen na kvantitu vědomostí žáků, ale zvláště na kvalitativní vývoj vědomostí žáků v pedagogice, vývoj, který je v průběhu tří ročníků studia pedagogiky umožněn celkovým rozvojem vzdělanosti žáků i celkovým zráním jejich osobnosti. Tento povšechně, stručně vyjádřený požadavek otvírá v koncepci předmětu pedagogika dimenzi časovou, vývojovou, která — domnívám se — není dosud plně a cílevědomě respektována, ačkoli je pro celkový vývoj žáků závažná.

Jak je patrné z předchozího výkladu učebních osnov pedagogiky, nemá prezentace výchovně vzdělávacích cílů a úkolů předmětu jednotný způsob a také cíle a úkoly předmětu nejsou detailně propracovány. Mají spíše ráz rámcových postulátů. Tato skutečnost ztěžuje učitelům práci při plánování a vlastní realizaci výuky a samozřejmě i při hodnocení výsledků ve výuce dosažených; v hodnotící činnosti by mohly podrobněji rozpracované cíle a úkoly předmětu sloužit jako jedno z kritérií pro hodnocení výsledků v práci učitele i v rozvoji žáků.

UČEBNICE PŘEDMĚTU PEDAGOGIKA

Analýzu učebních osnov předmětu pedagogika doplňují podrobnější charakteristikou učebnic pedagogiky pro gymnázium a pro střední pedagogickou školu, a to opět s cílem blíže osvětlit, v jakém smyslu jsou učebnice podkladem pro světonázorovou výchovu žáků ve středoškolském učebním předmětu pedagogika.

Učebnice pro gymnázia⁶⁾ odpovídá obsahově všem závažnějším tematickým celkům určeným učebními osnovami. V úvodním slovu ke studujícím pedagogiky uvádí autor žáky do problematiky pedagogiky jako vědní disciplíny a současně do zvláštností praktické výchovné činnosti. Vytyčuje otázky významu pedagogiky pro studující, jejího postavení mezi ostatními učebními

předměty, dosahu jejího výchovného působení. Výklad zahrnuje otázky postavení a funkce výchovy a školy ve společnosti (včetně významu díla J. A. Komenského pro vytvoření výchovně vzdělávací soustavy), výklad o pojetí, významu a funkci pedagogických prostředků ve vztahu k cíli komunistické výchovy, výklad o úloze socialistického učitele a vychovatele a o utváření osobnosti socialistického učitele a vychovatele k pedagogickému mistrovství, výklad o významu pedagogiky jako vědního a studijního oboru.

Jednotlivé kapitoly učebnice jsou vždy uvedeny několika problémy k řešení, problémovými otázkami. Jsou to otázky navozující např. vysvětlení, zdůvodnění, zhodnocení dílčích pedagogických jevů nebo činností.

Např. „V čem tkví příčiny třídně podmíněného charakteru výchovy?“, „Jaké podmínky vytvořila socialistická společnost pro další rozvoj výchovně vzdělávací soustavy?“, „V čem tkví modernizace výchovně vzdělávacích metod?“, „Jak se projevuje osobnost učitele a vychovatele ve výchovně vzdělávací činnosti?“ apod. Nejde tedy o praktické problémy v konkrétních výchovných situacích, ale o problémy teoretické povahy. Otázky mají zřejmě vést žáky k odhalení zobecněných podstatných rysů, vztahů pedagogických jevů. Myslím, že otázky — zvláště některé — jsou pro žáky obtížné právě mírou obecnosti, jíž jsou vyjádřeny. Záleží tudíž na učiteli, jakým způsobem s úvodními problémy k řešení se žáky pracuje, jak žáky metodicky vede k jejich pochopení a řešení.

Jednotlivé kapitoly učebnice jsou opatřeny závěry, které shrnují nejdůležitější sdělení příslušného textu kapitoly. Na konci kapitol jsou uvedeny úkoly pro žáky.

V koncepci učebnice vychází autor z výchovně vzdělávací skutečnosti jako celku a vykládá ji v bezprostřední návaznosti, spojitosti, aniž podřazuje dílčí pedagogické jevy jednotlivým pedagogickým teoretickým disciplínám. Tento způsob výkladu má přispět, jak autor uvádí i v metodickém průvodci k učebnici, k tomu, aby se žáci učili chápat dialektickou jednotu výchovného a vzdělávacího působení tak, jak se realizuje v praxi.

Metodický průvodce k učebnici pedagogiky⁷⁾ klade důraz na specifickou pedagogiky jako učebního předmětu, jež je mimo jiné v jejím integrujícím, syntetizujícím charakteru. Autor to považuje za významné právě z hlediska výchovy ideově politické, světonázorové, morální. Zdůrazněn je dále specifický vztah pedagogické teorie a pedagogické praxe: praxe není prostou aplikací, ale tvořivým přetvářením pedagogické teorie v pedagogický proces, kde důležité je uvědomit si pedagogické cíle. Metodický průvodce vyzdvihuje nutnost vztahu teoretické přípravy, praktických cvičení a pedagogické praxe; v praxi se dovršuje proces syntetizace a integrace ve vědomí i jednání budoucích učitelů a vychovatelů.

Učebnice pedagogiky pro obor učitelství na mateřských školách na střední pedagogické škole⁸⁾ je svou koncepcí vázána na dosud platné osnovy z roku 1979; zahrnuto není učivo z oblasti speciální pedagogiky a z historie předškolní výchovy. Výklad učiva v učebnici vychází z obecných otázek pedagogiky (obsah pedagogiky, pojetí marxistické pedagogiky, funkce výchovy apod.), z obecné charakteristiky současné výchovně vzdělávací soustavy v ČSSR

a zaměřuje se k specifickým otázkám poslání, obsahu, metod a forem předškolní výchovy, k otázkám předškolních výchovných zařízení a jejich spolupráce s rodinou, se základní školou a k charakteristice osobnosti předškolního dítěte a osobnosti učitelky mateřské školy. Ve výkladu učiva je patrná snaha autorů důsledně odlišovat podmínky a charakter výchovy v buržoazní a socialistické společnosti. Učebnice už plně neodpovídá koncepci nových osnov předmětu pedagogika z roku 1983 nejen řazením kapitol, ale ani pojetím a rozsahem učiva. Na konci jednotlivých kapitol je učebnice doplněna kontrolními otázkami a úkoly pro žáky. V závěru je uveden stručný heslář, který obsahuje vysvětlení nejužívanějších odborných termínů v textu, připojena je i bibliografie použité a doporučené literatury.

Pro učivo k dějinám předškolní pedagogiky existuje samostatná učebnice⁹⁾, která je prvním souhrnným přehledem historie předškolní výchovy. Obsahově odpovídá tématům učiva v současných učebních osnovách (1979) i novým učebním osnovám pedagogiky pro učitelství na mateřských školách (1983). Učebnice pojednává o vývoji teorie a praxe předškolní výchovy v jednotlivých historicko-společenských formacích. Zvláště zdůrazňuje význam pokrokových idejí a praktických opatření v historii předškolní výchovy a vrcholí konfrontací situace v předškolní výchově v současné buržoazní a socialistické společnosti. Také tato učebnice obsahuje kontrolní otázky a úkoly pro žáky a je rovněž doplněna bibliografickým soupisem použité a doporučené literatury.

Učebnice pedagogiky pro obor vychovatelství na střední pedagogické škole¹⁰⁾ pokrývá věcně učivo dané osnovami s výjimkou tematických celků „Výbrané kapitoly z dějin pedagogiky“ a „Základy výchovy k dopravní kázní“. Látka je rozčleněna do šesti hlavních oddílů a pojednává o obecných základech pedagogiky, zahrnuje charakteristiku výchovy v pojetí socialistické pedagogiky, její historický a třídní charakter, význam výchovy z hlediska společenského vývoje i ve vývoji osobnosti člověka a rámcové vymezení cílů a složek výchovy. V souvislosti s charakteristikou čs. výchovně vzdělávací soustavy jsou uvedeny i otázky řízení výchovy a vzdělání nadřízenými školskými orgány. Jádro učebnice tvoří učivo z teorie výchovy; v něm je zdůrazněna jednota fyzické a psychické stránky osobnosti ve vztahu k výchovnému působení, pojednává se o harmonickém rozvoji jednotlivce v souladu se společenskými potřebami. Samostatné kapitoly jsou věnovány otázkám kolektivní výchovy v socialistické pedagogické teorii a praxi a otázkám rodinné výchovy; zde je zahrnuta mimo jiné i problematika výchovy k uvědomělému manželství a rodičovství. Podrobně jsou rozpracovány etapy výchovného procesu, výchovné zásady, jednotlivé složky výchovy v čele s výchovou světonázorovou a metody a prostředky výchovy. V partii věnované teorii vzdělávání jsou vedle základních didaktických kategorií analyzovány podmínky vzdělávání, jednotlivé koncepce, organizační formy a metody vzdělávání a otázky přípravy žáků na vyučování jako součásti řídicí činnosti učitele i jako součásti práce vychovatele. Z hlediska profilu absolventa oboru vychovatelství je důležitý oddíl týkající se osobnosti vychovatele; výklad je orientován především k nárokům na vychovatelovu osobnost a k způsobům pedagogické práce vychovatele. V učeb-

nici jsou v jednotlivých tematických oddílech rovněž uváděny otázky a úkoly pro žáky. Je doplněna seznamem literatury a přílohami, v nichž jsou uvedeny výňatky z pracovního řádu pro výchovné pracovníky a z dalších dokumentů ministerstva školství, které se vztahují k pracovnímu řádu.

Jak naznačuje uvedená charakteristika jednotlivých středoškolských učebnic pedagogiky, vychází výklad učiva ve všech učebnicích z dialektickomaterialistické interpretace pedagogických jevů, jak ji rozpracovávají jednotlivé pedagogické disciplíny. Učebnice objasňují historicko-třídní pojetí výchovy, otázku výchovných cílů, společenskou podstatu a funkci výchovy, otázku výchovných cílů, principy komunistické výchovy, jejich realizaci ve výchovně vzdělávacím procesu v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti a v souladu se společenskými potřebami, význam a pojetí osobnosti vychovatele v socialistické společnosti a další otázky. V tomto ohledu je tedy možné považovat učebnice za spolehlivou pomůcku učitele při výuce pedagogiky v duchu marxistického výkladu pedagogických jevů.

Avšak samotná skutečnost, že žáci zvládnou předepsané množství faktů, není dostatečnou zárukou kvalitativního rozvoje vědomostí a schopností žáků, jednoznačně požadovaného osnovami. Schopnost pedagogicky myslet, účinně pedagogicky jednat předpokládá, aby žáci ovládli nejen soubor příslušných pedagogických faktů, ale byli s to chápat i jejich určující vztahy. K žádoucí teoretické úrovni vědomostí žáků rovněž patří, aby byli schopni chápat pedagogické jevy a jejich interpretaci v kontextu s širší realitou, do níž tyto jevy patří. Záleží tedy na kvalitě, v jaké žáci učivo zvládnou, na hloubce pochopení souboru pedagogických faktů a jejich vztahů i na míře integrace znalostí žáků z pedagogiky se znalostmi z ostatních učebních předmětů a s vlastními zkušenostmi z pedagogické praxe. Uvedeným požadavkům na kvalitativní úroveň vědomostí žáků vyhovují učebnice pedagogiky v různé míře.

Domnívám se, že onu míru, jíž jednotlivé učebnice pedagogiky podporují hlubší pochopení a náročnější aplikaci učiva žáky, můžeme zčásti posoudit podle způsobů formulace otázek a úkolů pro žáky, které jsou součástí všech citovaných učebnic.

V učebnici Pedagogika pro gymnázia mají úkoly pro žáky¹¹⁾ jiný charakter než úvodní problémy k řešení. Nejde pouze o úkoly teoretické povahy, ale i o takové, které vybízejí žáky k práci s empirickým i uměleckým materiálem, k jeho analýze apod., či k analýze vlastních pedagogických zkušeností, vlastní pedagogické činnosti a k aplikaci učiva pedagogiky při této analýze. Do úkolů jsou zahrnuty i takové, které vedou žáky při řešení úkolů z pedagogiky k aplikaci vědomostí z jiných učebních předmětů. Nejčastěji se v úkolech objevují pokyny typu: „proved'te klasifikaci“, „jak vysvětlujete“, „čím se odlišuje“, „pokuste se podrobněji charakterizovat“, „doplňte si znalosti . . . a vyložte“, „vyložte a zdůvodněte“, „proved'te rozbor“, „pokuste se o analýzu“, „uveďte na konkrétních případech“ apod. To znamená, že většina úkolů klade na myšlenkové operace žáků nároky různé obtížnosti.

Úkoly pro žáky v učebnici Pedagogika předškolního věku pro obor učitelství na mateřských školách jsou koncipovány (a také učebnicí uváděny) jako kontrolní otázky. Převažují otázky zaměřené na podstatné informace

v textu a orientují žáky především k jeho reprodukci, popřípadě interpretaci. Úkoly jsou uváděny formulacemi typu: „Co je“, „které jsou“, „jak se uplatňuje“, „jak je organizováno“, „jak je uspořádán“, „jakou úlohu plní“, „jaké je poslání“, „popište“, „uveďte a popište“ apod. Pouze v malé míře v poměru k uvedeným příkladům jsou zařazovány úkoly, které vedou žáky k poněkud náročnějším myšlenkovým operacím. Tyto úkoly obsahují otázky či pokyny typu: „vysvětlete“, „vysvětlete a doložte“, „charakterizujte“, „jaký význam má“, „jaký je vztah“, „v čem tkví podstata“, „uveďte vlastní představu“, „srovnejte“. V učebnici se téměř nevyskytují úkoly, které by vedly žáky k složitějším myšlenkovým operacím, spojeným s obsáhlejší samostatnou prací žáků. Rovněž chybějí úkoly, v nichž by žáky byly nuceny uplatnit znalosti z jiných učebních předmětů.

Poněkud lepší je situace v učebnici Z dějin předškolní výchovy, která doplňuje učebnici Pedagogika předškolního věku o učivo z oblasti historie předškolní pedagogiky. Úkoly reproduktivního a výkladového charakteru jsou zde v příznivějším poměru k úkolům vedoucím žáky k dalším myšlenkovým operacím s příslušným učivem. Také jsou zde alespoň částečně uplatněny úkoly postihující mezipředmětové vztahy ve vědomostech žáků. Avšak jen v malé míře přinášejí úkoly žákům podněty pro samostatnou práci s jiným materiálem, než je učebnice.

Učebnice Pedagogika pro obor vychovatelství zařazuje různorodé úkoly pro žáky. V minimálním množství jsou obsaženy úkoly s formulacemi typu: „jaký je“, „jaká je úloha“, „jaká ... zařízení tvoří“, „uveďte základní rysy“. Převážná většina úkolů je uváděna otázkami či pokyny: „vysvětlete“, „zdůvodněte“, „charakterizujte“, „objasněte vztah“, „srovnejte“, „jaký je vztah“, „proč je“, „v čem je podstata“, „analyzujte“, „uveďte příklad“ apod. Kromě toho učebnice uvádí i teoretické úkoly problémové povahy a úkoly teoreticko-praktické, které vyžadují rozsáhlejší samostatnou činnost žáků. Např.: „připravte scénář besedy ...“, „připravte referát ...“, „připravte a realizujte ve školní družině přípravu na vyučování ...“, „pozorujte ... a analyzujte“ apod. Řada úkolů vede žáky k práci s dalšími prameny vedle učebnice, s pedagogickými dokumenty. Využívány jsou i mezipředmětové vztahy ve vědomostech žáků. Na uvedené učebnici je zajímavé, že postupně zvyšuje náročnost úkolů pro žáky. Úkoly, které předpokládají složité myšlenkové operace, tvořivý přístup žáků k realizaci úkolů i hlubší porozumění pedagogické teorii a pedagogickým jevům, se objevují až v závěrečných kapitolách učebnice. Touto gradací náročnosti v úkolech pro žáky učebnice v určitém smyslu reaguje na požadavek příslušných učebních osnov, aby výuka pedagogiky postupně prohlubovala chápání pedagogických jevů žáků.

Z předchozích řádků je patrné, že jednotlivé učebnice pedagogiky kladou žákům úkoly v různé, nejednotné míře obtížnosti, a tím také v různé míře podněcují žáky k hlubšímu pochopení a náročnější a uvědomělejší aplikaci učiva pedagogiky. Nabízí se složitější otázka, která ovšem přesahuje možnosti i záměry této studie: V jakém vztahu je celková koncepce učebnice a způsob výkladu učiva ke způsobům formulace úkolů pro žáky v jednotlivých učebnicích? Teprve tato hlubší obsahová analýza učebnic by mohla být základem

pro solidnější posouzení učebnic jako jednoho z prostředků světonázorové výchovy v učebním předmětu pedagogika.

ZÁVĚR

Z výsledků analýzy didaktických dokumentů jakožto dílčích předpokladů pro světonázorovou výchovu ve středoškolském učebním předmětu pedagogika plynou tyto závěry:

Pro světonázorovou výchovu v předmětu pedagogika je významné pojetí předmětu v učebních osnovách, jeho postavení v celkovém systému učiva příslušného typu školy a jeho vztah k praxi, a to k praxi celospolečenské i k praxi, kterou realizují v průběhu výuky sami žáci. Vztah pedagogiky k potřebám a podmínkám společenského vývoje dává pedagogické teorii a praxi, a tedy i učebnímu předmětu pedagogika hluboký společensko-politický smysl; tento vztah je jedním ze základních momentů světonázorové výchovy v předmětu. Nároky společenského vývoje se promítají také do vlastní praktické pedagogické aktivity žáků už v průběhu studia na střední škole. Můžeme předpokládat, že prostřednictvím pedagogické praxe žáků se intenzivně rozvíjejí nejen jejich znalosti, zkušenosti, dovednosti a schopnosti, ale i postoje k vlastní činnosti, k jejím výsledkům, k předmětu vlastní praxe. Zde se opět nabízí možnost působit na žáky, aby se učili — ve smyslu hlubší vlastní světonázorové orientace — chápat předmět i důsledky svého pedagogického působení v širším kontextu společenské reality, učili se aktivně kooperovat s ostatními výchovnými a společenskými činiteli.

Schopnost úspěšné samostatné pedagogické praxe předpokládá, aby žáci zvládli teoretické poznatky z pedagogiky i příbuzných disciplín na přiměřené teoretické úrovni, aby si vytvořili systém teoretických znalostí, který by jim umožnil chápat pedagogické jevy v potřebné hloubce, pedagogicky myslet a jednat i dále rozvíjet a prohlubovat své vědomosti, schopnosti i praktické dovednosti. Kvalita znalostí a schopností žáků včetně schopnosti neustále své znalosti rozvíjet je přímo úměrná i možnostem světonázorového působení předmětu pedagogika na úrovni střední školy.

Poněkud méně prospívá světonázorové výchově v předmětu pedagogika skutečnost, že nejsou dosud hlouběji rozpracovány cíle a úkoly pro tento předmět. Na prvořadý význam kategorie cíle ve výchovně vzdělávacím procesu upozorňuje v různých souvislostech řada autorů.¹²⁾ V učebních osnovách středoškolského učebního předmětu pedagogika jsou výchovně vzdělávací cíle, včetně těch, které se bezprostředně vztahují k utváření světonázorové orientace žáků, formulovány pouze všeobecně a jednorázově pro celý časový rozsah výuky předmětu. Pozitivní tendenci vývoje v tomto ohledu znamenají nejnovější učební osnovy pedagogiky pro obor učitelství na mateřských školách na střední pedagogické škole.

Ne zcela uspokojivá míra konkretizace výchovně vzdělávacích cílů v učebním předmětu se podle mého názoru promítá i v pojetí a způsobu zpracování učiva ve středoškolských učebnicích pedagogiky. Výklad učiva v jednotlivých učebnicích je podán v souladu s marxistickou interpretací pedagogických jevů.

Určité rezervy byly zjištěny spíše v míře náročnosti některých učebnic na práci žáků s učivem. Domnívám se, že má-li učební obsah předmětu sloužit jako jeden z předpokladů pro světonázorovou výchovu žáků na úrovni střední školy, je vhodné už v učebním textu položit co nejlepší základy k tomu, aby se postupně rozvíjelo poznání žáků v předmětu na teoretické úrovni poznání.

Jak už bylo řečeno výše, učební osnovy a učebnice třeba chápat přiměřeně jejich možnostem ovlivnit průběh a výsledky vyučovacího procesu. Jednak jsou dílčími, i když důležitými prvky komplexu vyučovacího procesu, jednak, a to zvláště, se jejich funkce v plné míře uskutečňuje pouze prostřednictvím tvořivého, hluboce vzdělaného a schopného učitele.

POZNÁMKY A PRAMENY

¹⁾ Ducháčková, Olga a kol.: *Pedagogika pro střední pedagogické školy*. Praha, SPN 1979, s. 98.

²⁾ Experimentální učební osnovy pro gymnázia. Logika. Psychologie. Pedagogika (nepovinný dvouletý kurs). MŠ ČSR. Praha, SPN 1979.

³⁾ Učební osnovy pro střední pedagogické školy. Pedagogika, stud. obor 76—40—6 učitelství na mateřských školách. MŠ ČSR 1979.

⁴⁾ Učební osnovy předmětu pedagogika. Ped 76 40 61 01 učitelství na mateřských školách. MŠ ČSR, MŠ SSR 1983.

⁵⁾ Učební osnovy pro střední pedagogické školy. Předmět pedagogika. Stud. obor 76—41—6 Vychovatelství. MŠ ČSR 1980.

⁶⁾ Dostál, A. M.: *Pedagogika*. Učebnice pro gymnázia a třídy gymnázia s pedagogickým zaměřením. Praha, SPN 1978.

⁷⁾ Dostál, A. M.: *Uvedení do tvořivé práce s učebními pedagogiky*. Metodický průvodce k učebnici pedagogiky pro gymnázia s třídami s pedagogickým zaměřením. Praha, SPN 1978.

⁸⁾ Bělinová, L. a kol.: *Pedagogika předškolního věku*. Učební text pro I.—IV. ročník středních pedagogických škol. Praha, SPN 1980.

⁹⁾ *Z dějin předškolní výchovy*. Učebnice pro studium pedagogiky předškolního věku na středních pedagogických školách. Pod red. L. Bělinové zpracovaly L. Bělinová a V. Mišurcová. Praha, SPN 1980.

¹⁰⁾ Ducháčková, Olga a kol.: *Pedagogika pro střední pedagogické školy*. Praha, SPN 1979.

¹¹⁾ Označení úkolů není v učebnicích pedagogiky jednotné; uváděny jsou jako „Úkoly“, „Otázky a úkoly“ a „Kontrolní otázky“. Ve všech učebnicích se pod těmito označeními vyskytují formulace otázek i úkolů. Pro zjednodušení používám v textu pro všechny případy označení úkoly, popřípadě úkoly pro žáky.

¹²⁾ Např. J. Skalková v publikaci *Od teorie k praxi vyučování* (Praha, SPN 1978) podává hlubokou analýzu významu a funkce cíle ve vyučovacím procesu, analýzu založenou na studiu rozsáhlé literatury. Otázkou cílů se dále zabývají E. Stračár, M. Králíková, V. Čapek a jiní.

LITERATURA

Freudlovský, František: *K základům teorie výchovy k vědeckému světovému názoru*. Pedagogika 29 (1979), č. 5.

Kasal, Karel — Čapek, Vratislav: *Vybrané otázky vědeckého světového názoru a di-*

- daktiky oboru jako studijní předměty*. Praha, UK 1981.
- Kolář, Zdeněk: *Proces světonázorové výchovy mládeže*. Praha, SPN 1981.
- Kolář, Zdeněk: *Východiska řešení světonázorové problematiky v pedagogické teorii a ve výchovné praxi*. Pedagogika 37 (1979), č. 1.
- Skalková, Jarmila: *Od teorie k praxi vyučování na střední všeobecně vzdělávací škole*. Praha, SPN 1978.
- Sliwa, Harald: *Zur Rolle der Weltanschauung bei der weiteren Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft*. Pädagogik 37(1982), č. 7—8.
- Švarcová-Slabinová, Iva: *Výchova komunistické morálky a její vztah k utváření vědeckého světového názoru*. Pedagogika 33(1983), č. 1.

ГАНА ВОНКОВА

ПРЕДПОСЫЛКИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В РАМКАХ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА «ПЕДАГОГИКА»

Статья обращает внимание к апализу документов (учебные программы, учебники) учебного предмета «педагогика» в средней школе, которые являются источником мировоззренческого воспитания в рамках выше приведенного предмета. Постановка целей и задач этого учебного предмета сформулирована в учебных программах лишь глобально и в общих чертах. Улучшение в этом направлении принесли новые учебные программы педагогики для подготовки будущих учителей детских садов (1983 г.). Эта подготовка осуществляется в средних педагогических школах. Во всех учебных программах выдвинуто требование марксистской трактовки учебного материала педагогики и требование такого уровня теоретического познания, которое дало бы ученикам возможность бо-

лее глубокого познания специфики педагогических явлений и более эффективного применения знаний на практике. Приведенные требования имеют большое значение для мировоззренческой убедительности учебного предмета. Учебники педагогики отвечают в общей сложности требованиям марксистской направленности изложения учебного материала. Были открыты резервы в трудоемкости некоторых учебников по отношению к работе учеников с учебным материалом, резервы в возможностях качественного развития знаний учеников в области педагогики. Учебные программы и учебники следует рассматривать как отдельные элементы процесса образования в целом. В полной мере их роль осуществляется посредством творческой деятельности учителя.

**THE PRECONDITIONS OF WORLD OUTLOOK EDUCATION IN PEDAGOGY
AS A STUDY SUBJECT**

The study is centred on an analysis of the documents (syllabi, textbooks) in the subject of pedagogy taught in secondary schools as prerequisites for the realization of world outlook education in this subject. World outlook education in the subject of pedagogy is handicapped by the fact that in the syllabi all the aims and tasks of the subject of pedagogy are formulated only as a framework, in a general way, for the subject as a whole. An apparent improvement in this respect is brought by the new syllabi for pedagogy of 1983 for the training of nursery school teachers at secondary schools for teachers training. All the syllabi demand that the teaching material in pedagogy be consistently interpreted in a Marxist way and that the knowledge of students be developed on such a level of theoretical cognition as to enable the students to

have a deeper insight into the specificity of pedagogical phenomena and to apply their knowledge in practice successfully. These demands are significant for the world outlook impressiveness of the subject. Pedagogy textbooks, on the whole, meet the demand of the syllabi that the presentation of the teaching material be orientated in the Marxist way. Scope for improvement has been found in the level of demand of some textbooks on the students' work with the teaching material, in the possibilities of a qualitative development of the students' knowledge in pedagogy. Both the syllabi and the textbooks should be understood as partial elements in the complex of the teaching process. The full extent of their function makes itself felt through the creative activities of the teacher.